ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію М. М. Терещука
«Юридична відповідальність у публічному праві»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми. Посилення темпів входження України до європейського правового простору зумовлює низку не тільки практичних, а й теоретичних проблем у вітчизняній юриспруденції. Розгортаються процеси переосмислення традиційних понять, категорій, механізмів, властивих різним інститутам права, на базі домінуючих в Європі ціннісних орієнтирів, тенденцій розвитку правових систем, демократизації, праворозуміння, сприйняття ролі і значення держави в суспільному устрої, меж її втручання в організацію соціального життя тощо.

Проблема юридичної відповідальності як одного з фундаментальних правових інститутів є традиційною для юриспруденції. У нових умовах вона не тільки актуалізується, а й постає в нових ракурсах. За багатовікову історію правової науки дослідженню юридичної відповідальності присвячено безліч праць правознавців різних часів і народів, проте й нині ця проблема залишається однією з центральних для правознавства, як загальнотеоретичного, так і галузевого.

В умовах значного ускладнення реалій правової системи нашої держави, зумовлених як загальним підвищенням впливу європейських і міжнародних стандартів прав людини, наднаціональних механізмів їх забезпечення, так і геополітичними, безпековими, економічними, екологічними, освітніми та іншими проблемами сучасної України, взаємна відповідальність держави, особи та інших суб'єктів істотно зростає, що не може не позначитися на ролі юридичної відповідальності, особливо в публічній сфері, а відтак і на її науковому сприйнятті.

У науці проблеми юридичної відповідальності висвітлювалися в різних аспектах: загальнотеоретичних, історичних, галузевих і прикладних;

ВРСДЗ НАВС
Вх. № 584
"15" 02 2019 р.
кількість аркушів:
осн. док. 10 додаток

у контексті розвитку методології юриспруденції; в процесі розробки наукового забезпечення боротьби зі злочинністю; в дослідженнях мотивації правомірної поведінки; в системі гарантій та захисту прав людини тощо. Проте розв'язання цих проблем навіть в недалекому минулому, як правило, здійснювалося в межах домінуючого в радянському науковому просторі позитивістського праворозуміння, тоді як однією з тенденцій сучасної юридичної науки та її методології є плюралістична концептуалізація засад теоретичних правових досліджень.

На відміну від майже безальтернативного розуміння юридичної відповідальності у її ретроспективному і негативному значенні та зосередження на каральних функціях, сучасна теорія права базується на поліаспектності цього правового явища і його призначенні, насамперед, забезпечувати права а свободи людини. Саме ідея єдності різних проявів (аспектів) юридичної відповідальності в публічному праві у виконанні ними загальних завдань інституту юридичної відповідальності в сучасних умовах склала одну з ключових теоретичних основ дисертації.

Актуальність теми дисертації підтверджується і її відповідністю Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р. Якщо для досліджень в межах теорії права присутність тематики юридичної відповідальності опосередковано виявляється у різних напрямах, пов'язаних передусім із забезпеченням прав людини, становленням верховенства права, демократизацією, інтеграцією в європейський правовий простір, то для окремих публічно-правових проблем вона має чітку сформованість, а саме: відповідальність у сфері боротьби з корупцією, за правопорушення в інформаційній сфері, у сфері національної безпеки і міжнародного правопорядку.

Таким чином, актуальність, теоретична і практична значущість обраної теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів, що загалом зумовлено як реальними процесами подальшої трансформації національної правової системи України, її гармонізації з міжнародним та європейським

правом, так і переосмисленням фундаментальних основ юридичної науки, а дисертаційна робота, яка виноситься на захист, заповнює певні прогалини у вітчизняній теорії держави і права.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження М. М. Терещука забезпечена передусім різноманітністю джерельної бази та широким використанням інструментарію методології наукових юридичних досліджень. Зокрема обґрунтованості результатів дослідження сприяли:

– значний обсяг використаної з дотриманням вимог наукової дискусії джерельної бази, що становить понад 270 джерел, серед яких науково-доктринальні (наукові монографії, статті, дисертації), акти законодавства України, конституції держав романо-германської правової сім'ї, навчальна юридична література академічного рівня;

– істотна увагою автора до здобутків дослідників не тільки в галузі теорії права і конституційного права, а й інших галузей публічного, а подекуди й приватного права, що належать до системи знань про юридичну відповідальність;

– значна увагою дисертанта до результатів наукових досліджень зарубіжних учених, зокрема автор не обмежується вітчизняними роботами, а й широко використовує праці дослідників юридичної відповідальності з інших країн, переважно пострадянських, які мають близькі до вітчизняних правові проблеми і тенденції розвитку наукових юридичних знань;

– формування широкої методологічної основи дисертаційного дослідження, ключовим компонентом якої стала авторське поєднання інституційного, антропологічного, феноменологічного, аксіологічного та діяльнісного підходів.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, які виносяться на захист. Положенням, результатам та висновкам, які виносяться на захист, характерна достовірність і наукова новизна.

Попри те, що низка досліджуваних у цій роботі наукових проблем так чи інакше входила до предметної сфери інших, зокрема дисертаційних, досліджень юридичної відповідальності як в межах теорії права, так і галузевих правових наук, авторові вдалося індивідуалізувати результати власного дослідження та забезпечити належний для кваліфікаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук рівень наукової новизни і достовірності одержаних результатів, обґрунтованості висновків і пропозицій.

Убачається сучасною і обґрунтованою позиція автора щодо складових методології дисертаційного дослідження, яка має включати не тільки певні методи юридичної науки як безпосередній інструментарій дослідницької діяльності, а й світоглядні, філософські і наукознавчі засади, принципи наукового пізнання, методологічні підходи, загальні методи мислення, філософські, загальнонаукові і конкретнонаукові, не тільки власне юридичні а й неюридичні методи (с. 20, 40-41). Керуючись цією концепцією, з урахуванням предмета, мети і завдань дослідження, автор формує багаторівневу методологічну основу дисертації, що можна вважати певним науковим здобутком (с. 50).

На підставі аналізу історичного поступу ідеї юридичної відповідальності в публічному праві, а також підходів учених різних галузей до інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» у публічно-правовому ракурсі, здобувач цілком обґрунтовано відзначає можливість і необхідність неодноаспектного розгляду його правової природи (с. 72-73) і, водночас, внутрішньої єдності складових – позитивної, перспективної, негативної, ретроспективної (с. 77), а також пов'язаність з такими базовими для юридичної науки поняттями як «державний примус», «державна влада», «правові відносини», «правопорушення», «правомірна поведінка», «юридичний обов'язок» тощо (с. 67-78).

На цій основі автор робить спробу розглянути і обґрунтувати юридичну відповідальність у публічному праві в оригінальному дуалістичному – позитивно-негативному розумінні, і пропонує її власну

інтерпретацію (дефініцію, ознаки) передусім через «публічно-юридичний обов'язок» та його забезпеченість «державним переконанням або примусом» і, відповідно, схвальною (заохочувальною) реакцією держави на його виконання або осудом і покаранням у разі його порушення (с. 77-78). З метою уникнення термінологічної тавтології як синонімічне до «юридична відповідальність у публічному праві» автор пропонує використовувати словосполучення «публічно-юридична відповідальність» (с. 78).

У відповідності до власного бачення предмету дослідження – юридичної відповідальності у публічному праві, автор визначає інституційні властивості юридичної відповідальності в публічному праві як міжгалузевого утворення, яке є сукупністю відносно самостійних норм публічного права різного призначення (матеріальних, процесуальних, регулятивних, охоронних), спрямованих на впорядкування якісно однорідних і взаємозалежних суспільних відносин, «що виникають під час функціонування та реалізації юридичної відповідальності» (с. 81).

Приваблює плюралістичне ставлення автора до осмислення механізму реалізації юридичної відповідальності в публічному праві, що забезпечило формування авторської позиції про нього як систему, що перебуває у взаємодії з механізмом правового регулювання в цілому, з притаманними йому формами примусового і добровільного характеру (с. 101-102) та відповідними стадіями реалізації у цих формах (с. 109-110). Таке твердження відповідає тенденціям зміни функціонального призначення охоронних правових інститутів в умовах розбудови правової держави і підвищення рівня правосвідомості і правової культури.

Заслуговує на підтримку і прагнення здобувача сформувати висновки і пропозиції загальнотеоретичного і практичного характеру як на підставі широкого аналізу думок, ідей, сформованих позицій фахівців різних галузей публічного права (с. 111-124), так і на базі особливостей публічно-юридичної відповідальності держави та вищих органів державної влади, з'ясованих шляхом застосування методів компаративного аналізу (с. 142-157).

Таким чином, робота М. М. Терещука є одним з небагатьох у вітчизняній юридичній науці теоретико-правових дисертаційних досліджень юридичної відповідальності саме в публічному праві, що акцентується на осмисленні її аспектів у єдності та необхідності посилення ролі позитивної складової юридичної відповідальності. Це може сприяти розширенню традиційних уявлень про функціональне призначення інституту юридичної відповідальності в національному праві України та праві держав романо-германської правової сім'ї в контексті демократизаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються у правовому просторі європейського регіону.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях. Результати дослідження опубліковані в 27 публікаціях у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах науково-практичних конференцій тощо, серед яких 5 – у наукових фахових виданнях України і 1 – в міжнародному науковому періодичному юридичному виданні.

У публікаціях достатньою мірою відображено положення дисертації, що мають наукову значущість.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ. Більшість окремих результатів дисертаційного дослідження протягом 2013-2018 рр. оприлюднено на 21-му заході наукового та науково-практичного характеру.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Дисертаційне дослідження М. М. Терещука як кваліфікаційна наукова робота містить вирішення актуальних для сучасної теорії юридичної відповідальності наукових завдань. Отримані таким чином результати, містять авторські здобутки теоретичного характеру, які можуть бути використані:

– у правотворчості – в процесі вдосконалення законодавства, яке вміщує норм публічного права, в частині, що регламентує заходи юридичної відповідальності;

– у правозастосуванні – під час оцінки реальних ситуацій, як теоретичні засади осмислення особливостей механізму притягнення до юридичної відповідальності в публічному праві;

– у науково-дослідній діяльності – як компонент системи наукових знань про юридичну відповідальність, що має перспективи подальших теоретичних, галузевих і прикладних досліджень, які із часом не втрачають актуальності;

– у навчальному процесі – як матеріал для забезпечення викладання загальнотеоретичних дисциплін та дисциплін публічно-правового характеру у ВНЗ України, зокрема «Загальної теорії права», «Конституційного права», «Кримінального права», «Адміністративного права», «Фінансового права» тощо.

Практичне значення положень дослідження підтверджено 3-ма актами впровадження результатів: у навчальний процес і науково-дослідну діяльність Білоцерківського національного аграрного університету (від 31 січня 2018 р. № 0047 та № 01/18 відповідно); у практичну юридичну діяльність (31 січня 2018 р. б/н).

Оформлення дисертації, її структура та обсяг. Дисертація та її автореферат дають належне уявлення щодо змісту дослідження та виконання вимог, які до нього висуваються. Тексти подано українською мовою із дотриманням літературного та наукового стилів, а незначні стилістичні й технічні погрішності не впливають на загальне позитивне сприйняття.

Обрана логіка дослідження зумовила відповідну побудову дисертації, яка складається із вступу, трьох розділів, що поділяються на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (274 найменування на 22 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, основний текст – 182 сторінки.

Дискусійні положення та зауваження.

1. Підтримуючи обрану і застосовану в дисертації загальну структуру методології дослідження юридичної відповідальності у публічному праві (вступ та підрозділ 1.2. «Методологія дослідження проблематики юридичної

відповідальності в публічному праві»), слід зазначити деяку неузгодженість з нею авторського варіанта методології дослідження, конкретизованого у висновках підрозділу 1.2 (с. 50). У цьому варіанті не окреслено філософських і наукознавчих засад дослідження, а світоглядні зведені до загальних ідей справедливості, свободи, рівності, гуманізму, взаємної відповідальності держави та особи. (с. 50). Звідси виникають такі питання як автор розуміє філософські засади і як вони співвідносяться з використаними філософськими методами – діалектичним та метафізичним?

Окрім того, як складову методології власного дослідження автор визначає низку «ключових» методологічних підходів: інституційний, антропологічний, феноменологічний, аксіологічний, діяльнісний (с. 21, 50), не конкретизуючи в описі методології особливостей їх використання. Тож постає питання як автор співвідносить методологічні підходи і окремі методи, чи наявна з позиції автора певна пріоритетність у використанні в дослідженні зазначених підходів?

2. У підрозділі 1.1. «Еволюція поглядів і бібліографія наукових досліджень юридичної відповідальності в публічному праві» автор об'єднав розробки юридичної відповідальності за різними критеріями (предметної приналежності, виду джерел, кількістю авторів та іншими), але не здійснив систематизації за змістовим розумінням юридичної відповідальності, що було б логічно і має суттєве значення для дослідження, оскільки автор надалі обирає своєрідний варіант розуміння юридичної відповідальності в публічному праві як реалізованого юридичного обов'язку. Тобто такий підхід відображає один із можливих варіантів розуміння юридичної відповідальності.

3. Правильно обраний автором відхід від суто ретроспективного сприйняття юридичної відповідальності в публічному праві суттєво змінює і сприйняття її функцій (виникнення нових функцій, зміну пріоритетів тощо), що важливо для цього дослідження, адже нерідко юридичну відповідальність вважають функціональним інститутом права. Автор сам виділяє у ключових дефініціях роботи «…функціонування та реалізації юридичної

відповідальності в публічному праві» (с. 81), або ж «…стабільне функціонування публічно-юридичної відповідальності…» (с. 110). Проте функціональний підхід (метод) не застосовується, а дослідження функцій юридичної відповідальності в публічному праві у якості завдань роботи не виокремлюється, що істотно посилило б авторську позицію.

4. У підрозділі 2.4. «Особливості розуміння та реалізації юридичної відповідальності в окремих галузях публічного права» автор розкриває сутність юридичної відповідальності в конституційному, адміністративному, кримінальному та фінансовому праві, акцентує «увагу на своєчасності відособлення нового виду юридичної відповідальності в публічному праві – фінансової, яка потребує поглиблених досліджень як на рівні загальної теорії права, так і на рівні фінансового права та його підгалузей – податкового та бюджетного» (с. 124), залишаючи поза увагою не менш актуальну для досліджень юридичну відповідальність в інформаційному праві.

5. У контексті верховенства права, рішень Європейського суду з прав людини потребує додаткового обґрунтування принцип пріоритету (примату) публічних інтересів над приватними (с. 86, 126), який віднесено автором до принципів юридичної відповідальності в публічному праві.

Проте зазначенні вище зауваження зумовлені передусім складністю та своєрідністю предмету дослідження, його теоретичного осмислення, стосуються переважно аспектів обґрунтування та формулювання авторських ідей та висновків, мають здебільшого дискусійний характер, відображаючи наявність альтернативних підходів, і не впливають на позитивну оцінку дисертації.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота М. М. Терещука є завершеною, самостійною, кваліфікаційною науковою працею, яка містить наукові положення і обгрунтовані результати, що вирішують актуальні наукові проблеми.

За предметним спрямуванням, визначеними завданнями, обраною методологією, змістовим наповненням та специфікою висновків дисертація відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, а також опису предметного напряму досліджень в межах спеціальності 081 «Право» – теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави (Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477). Положення та результати дисертації, винесені на захист, розроблені автором особисто.

Вищезазначене дає змогу зробити висновок, що дисертація «Юридична відповідальність у публічному праві» відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а дисертант – Микола Миколайович Терещук заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії
Служби безпеки України

О.О. Тихомиров

«12» лютого 2019 р.

Підпис Тихомирова О.О. засвідчую:
Учений секретар НАСБ України
к. ю. н. Бутенко І.